

PIOTR GRZEGORZEWSKI

UDZIAŁ SPÓŁDZIELNI W POLSKIEJ GOSPODARCE

GENEZA ORAZ ISTOTA SPÓŁDZIELCZYCH FORM GOSPODAROWANIA

Za najbardziej istotną przesłankę powstania spółdzielczości w XIX w. powszechnie uważany jest gwałtowny rozwój kapitalizmu, który nastąpił po rewolucji przemysłowej, a w szczególności rozwój wielkiego przemysłu związany z likwidacją stosunków feudalnych w rolnictwie i powstaniem wielkich skupisk proletariackich. „Dotychczasowe naturalne lub półnaturalne spożycie zastąpił rynek z wszystkimi panującymi na nim bezwzględnyymi prawami”¹.

Wydaje się, że ważniejsze od formułowania definicji spółdzielczości jest uchwycenie istoty tego skomplikowanego zjawiska społeczno-gospodarczego. Jego najbardziej charakterystycznym elementem jest idea współdziałania, co w języku polskim stanowi źródłosłów pojęcia *spółdzielnia*. W większości języków pojęcie spółdzielni oparte jest na łacińskim źródłosłowie *cooperatio*, czyli współdziałanie. Z idei dobrowolnego współdziałania, czyli wzajemnej pomocy, wynika potrzeba „demokratycznego, samorządnego zarządzania spółdzielniami przez ich członków, którego przesłanką musi być określona, możliwie pełna samodzielność spółdzielni”².

Zasada samopomocy oraz demokracji wewnątrzspółdzielczej określa zadania spółdzielni, którymi jest realizacja „wspólnych celów leżących w sferze

---

Dr PIOTR GRZEGORZEWSKI – pracownik Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie; adres do korespondencji: ul. Rakowiecka 22b, 02-521 Warszawa; tel. 22 5649514.

¹ K. B o c z a r, *Spółdzielczość. Problematyka społeczna i ekonomiczna*, Warszawa, PWE 1986, s. 47.

² Tamże, s. 16-17.

interesów organizujących się członków, czyli poprawa ich bytu”³. Z doświadczeń historycznych wprawdzie wynika, że spółdzielnie mają przede wszystkim charakter ekonomiczny w różnych dziedzinach życia gospodarczego, jednak mają również dotyczyć i pozaekonomicznych dążeń członków, związanych z kształtowaniem ich osobowości, a także z podnoszeniem poziomu kulturalnego, cywilizacyjnego i społecznego.

Spółdzielnie można zaliczyć do organizacji, dla których zysk nie stanowi najważniejszego kryterium oceny ich efektywności. W przypadku spółdzielni tym kryterium są korzyści jej członków. „Spółdzielnia realizuje swoje cele różnymi metodami, głównie jednak przez powołanie odrębnej organizacji – przedsiębiorstwa spółdzielczego”⁴. Najpierw zawsze powstaje zrzeszenie spółdzielcze, a dopiero potem przedsiębiorstwo. Jednak warunki funkcjonowania, a w szczególności konkurencyjne otoczenie, stawia przed spółdzielniami konieczność dostosowania się do reguł gry rynkowej, które są jednakowe dla wszystkich uczestniczących w niej podmiotów gospodarczych. Wiąże się to z potrzebą osiągania rentowności, równej co najmniej średniej rentowności ich rynkowych partnerów. Spełnienie tego warunku umożliwi zaspokojenie oczekiwań osób należących do spółdzielni oraz przyciągnięcie kolejnych, zainteresowanych wnoszeniem własnych środków w postaci udziałów i wkładów oraz nabyciem prawa zarówno do współwłasności, jak i do współodpowiedzialności za rezultaty gospodarczej działalności zrzeszenia. Pod tym warunkiem spółdzielnie utrzymują się w gospodarce jako szczególna forma prywatnego gospodarowania⁵.

POJĘCIE I CECHY SPÓŁDZIELNI

Najbardziej istotną cechą odróżniającą spółdzielnie od innych zorganizowanych form podmiotów gospodarczych jest stawianie na pierwszym miejscu korzyści ich członków, a nie maksymalizowanie zysków od zainwestowanego kapitału.

Cechą wartą szczególnego podkreślenia jest bimodalny charakter spółdzielni, pełniącej funkcję zarówno jednostki gospodarczej o typie przed-

---

³ Tamże, s. 18.

⁴ *Spółdzielcze formy gospodarowania*, red. J. Stolińska-Janic, Warszawa: Warszawska Wyższa Szkoła Ekonomiczna 1998, s. 5.

⁵ Tamże, s. 44.

siębiorstwa, jak i związku jej członków, czyli stowarzyszenia. Ważna jest także silnie akcentowana podmiotowość członków w ich uprawnieniach do demokratycznego zarządzania spółdzielnią, co wyraźnie zaznacza dominację czynnika ludzkiego nad kapitałowym.

Według wybitnego międzynarodowego działacza spółdzielczego W. P. Watkinsa spółdzielnie różnią się od innych rodzajów organizacji gospodarczych podporządkowaniem „sposobów działania przedsiębiorstwa spółdzielczego ideałom etycznym. Bez zachowania tej różnicy ruch spółdzielczy nie ma dostatecznych racji swojego istnienia. Osiąganie wspólnych celów może być realizowane tylko przy pomocy działań, które odpowiadają poczuciu słuszności, sprawiedliwości oraz rzetelności”⁶. Można przyjąć, że spółdzielnia to „przedsiębiorstwo, w którym zyski są dzielone na podstawie innych kryteriów niż wkład kapitału wniesiony przez członka. To samo dotyczy prawa do zarządzania przedsiębiorstwem”⁷.

Przedsiębiorstwo spółdzielcze posiada cechę dobrowolnego i samorządnego zrzeszenia o nieograniczonej liczbie członków, ponadto charakteryzuje się możliwością zmiany składu osobowego i związanego z tym bezpośrednio funduszu udziałowego pochodzącego z wpłat członków (podlegającego zwrotowi). Przedsiębiorstwo jest własnością swoich członków i prowadzi działalność gospodarczą, która jest jedynie środkiem służącym zaspokojeniu ich potrzeb. Spółdzielcy często pracują w swoim przedsiębiorstwie lub korzystają z jego usług na dużo korzystniejszych zasadach od oferowanych przez inne organizacje funkcjonujące na rynku. Kluczem przy podziale zysków jest stopień zaangażowania członków. Za powstałe zobowiązania spółdzielnia odpowiada swoim majątkiem. Jej członkowie odpowiadają jedynie do wysokości wniesionych udziałów. Struktura organów zarządzających jest zbliżona do władz spółki kapitałowej, obejmuje walne zgromadzenie członków, radę nadzorczą oraz zarząd. W spółdzielni obowiązuje pełna demokracja, bowiem każdy członek ma jednakowe prawo głosu, na które nie ma wpływu liczba posiadanych udziałów.

---

⁶ B o c z a r, dz. cyt., s. 18.

⁷ J. B r è m o n d, M.-M. S a l o r t, *Odkrywanie ekonomii*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 1994, s. 181.

POWSTANIE PIERWSZYCH SPÓŁDZIELNI

Pierwsze próby organizowania spółdzielni, podejmowane pod koniec XVIII w., dotyczyły zaopatrzenia w towary konsumpcyjne, a kolejne, dla których źródłem inspiracji był socjalizm utopijny, były związane z organizacją wspólnot produkcyjno-konsumpcyjnych. Ze względu na brak wewnętrznie spójnego systemu działania, adekwatnego do założeń ideologicznych ruchu i do wymagań stawianych przez ówczesną praktykę, istnienie tych organizacji nie trwało długo. Pierwszym trwałym doświadczeniem wynikającym z twórczego uogólnienia wniosków wynikających z poprzednich prób i błędów, było założenie w 1844 r. w Rochdale w Anglii pierwszej spółdzielni spożywców. Kolejnym krajem, w którym idea spółdzielczości znalazła podatny grunt, były Niemcy, a następnymi, w których przyjęła się i dynamicznie rozwinęła, były: Francja, Szwajcaria, Włochy, Austria, a nieco później także kraje skandynawskie. W Rosji pierwsza spółdzielnia powstała w 1864 r. w jednej z fabryk na Uralu, a na terenach polskich – w 1869 r. Spotkała się z dużym zainteresowaniem klasy robotniczej. Ze względu na relatywnie wysoki poziom rozwoju gospodarczego, żywe ideały „pracy organicznej” oraz obecność znaczącej liczby aktywnych działaczy społecznych i gospodarczych spółdzielczość najsilniej rozwinęła się na terenie Wielkopolski. W Galicji, charakteryzującej się znacznie niższym poziomem rozwoju gospodarki, spółdzielcze formy gospodarowania rozwijały się wolniej. Najsłabiej spółdzielczość rozwinęła się na terenie Królestwa Polskiego.

SPÓŁDZIELCZOŚĆ W POLSCE MIĘDZYWOJENNEJ

W okresie II Rzeczypospolitej, szczególnie po latach wielkiego kryzysu, nastąpił intensywny rozwój spółdzielczości wiejskiej. Zwiększeniu uległa zarówno liczba spółdzielni i zrzeszonych w nich członków, jak i obroty spółdzielni. Wzrosło także znaczenie spółdzielczych central gospodarczych. Wynikiem tych procesów okazał się wzrost udziału spółdzielczości w rozwoju społeczno-gospodarczym terenów wiejskich. Istotną rolę we wsparciu rozwoju rolnictwa odegrały kredyty spółdzielcze. Dostrzegalny był także udział spółdzielni w zaopatrzeniu rolników w środki produkcji, w organizacji skupu i przetwórstwa oraz w eksporcie surowców rolnych. Spółdzielcze placówki handlowe podjęły również rywalizację rynkową z prywatnym handlem detalicznym. Bardzo ważną rolę spółdzielnie odegrały w podnoszeniu poziomu

cywilizacyjnego środowisk wiejskich, uzupełniając, a często zastępując, działalność państwa w tym zakresie.

W miastach spółdzielcza forma gospodarowania w tym okresie nie odegrała tak znaczącej roli jak na terenach wiejskich. W warunkach zdecydowanej przewagi handlu prywatnego udział spółdzielczości spożywców w obrotach handlu detalicznego był niewielki, duży zaś był udział spółdzielni w handlu hurtowym. Pewne znaczenie w miastach miały również spółdzielnie mieszkaniowe. Cechą charakterystyczną polskiego ruchu spółdzielczego lat międzywojennych okazała się jednak umiejętność wykorzystania społecznego zapotrzebowania na taką działalność wśród różnych grup społecznych, co zaowocowało społeczną aprobatą, przekładającą się na wzrost obrotów i umocnienie sytuacji finansowej spółdzielni.

SPÓŁDZIELNIE W POLSCE OKRESU GOSPODARKI PLANOWEJ

Bezpośrednio po II wojnie światowej nastąpiło odrodzenie i żywiłowy rozwój spółdzielni we wszystkich branżach i formach organizacyjnych, w jakich działały one do 1939 r. Natomiast od 1948 r. w związku z realizacją koncepcji odbudowy i rozwoju kraju, zgodnej z założeniami gospodarki socjalistycznej, nastąpiła centralizacja życia polityczno-gospodarczego, która nie ominęła także spółdzielczości. Została ona podporządkowana nakazowo-rozdzielczemu systemowi gospodarowania i poddana ścisłej kontroli aparatu państwowo-partyjnego. Doprowadziło to do wypaczenia w praktyce idei i zasad, jakimi spółdzielczość kierowała się od ponad stu lat, i do podporządkowania spółdzielni interesom socjalistycznego państwa, szczególnie wykonywaniu planów ogólnokrajowych, z prawie całkowitym pominięciem potrzeb swoich członków.

Spółdzielnie obowiązkowo zrzeszono w centralnych związkach spółdzielczych i objęto centralnym systemem planowania. Zlecono im realizację zadań wyznaczonych przez organy władzy i administracji państwowej, określającym nie tylko cele i zakres działania, ale również metody i środki ich realizacji. „W tej sytuacji traciły znaczenie organy samorządu spółdzielczego, naruszano demokrację spółdzielczą nie licząc się z głosem członków. Ograniczenie funkcji obrony interesów członkowskich wiodło do zaniku więzi między członka-

mi i spółdzielniami, co w konsekwencji stało się przyczyną fasadowości ruchu”⁸.

W gospodarce nakazowo-rozdzielczej spółdzielnie, podobnie jak inne podmioty gospodarcze, podlegały systemowi centralnego sterowania, co wiązało się ze ścisłym określeniem źródeł, warunków zakupu zaopatrzenia niezbędnego do realizacji procesów produkcyjnych, jak również zbytu wytworzonych towarów i usług. System ten umożliwiał uzyskanie kredytów niezbędnych na te cele oraz określał szczegółowo pozycje kosztów (płace, czynsze, taryfy przewozowe, koszt kredytu, poziom marż, prawie wszystkie ceny). Podejmowanie inwestycji zależało od umieszczania ich w planach społeczno-gospodarczych.

Pomimo że spółdzielnie funkcjonujące w systemie gospodarki centralnie kierowanej nie były samodzielnymi przedsiębiorstwami, ich udział w gospodarce narodowej Polski tego okresu był znaczący, a w wyniku całkowitego podporządkowania organom państwa w niektórych dziedzinach (np. zaopatrzenie i zbyt w rolnictwie) osiągnęły nawet monopol.

SPÓŁDZIELNIE W POLSCE W OKRESIE PRZEMIAN USTROJOWYCH

Gdy w 1989 r. w Polsce rozpoczęły się przemiany ustrojowe, podjęto między innymi próby radykalnego zreorganizowania spółdzielczości, stanowiącej wcześniej integralną część socjalistycznej gospodarki. Na mocy *Ustawy o zmianach w organizacji i działalności spółdzielczości* z 20 stycznia 1990 r. postawiono w stan likwidacji wszystkie związki spółdzielcze oraz wstrzymano wykonywanie lustracji do 31 lipca 1991 r. Tymczasowo zakazano zrzeszania się spółdzielni w związki. Podstawowym celem ustawodawcy była likwidacja silnie rozbudowanej i scentralizowanej struktury administracyjnej spółdzielczości i umożliwienie odbudowy ruchu w oparciu o spółdzielnie podstawowe, uwolnione od całej hierarchicznej nadbudowy, narosłej w okresie PRL.

Wskutek nieprzeprowadzenia lustracji w okresie gwałtownych przeobrażeń ustrojowych i związanego z tym braku możliwości kontroli prawidłowości reorganizowania organizacji spółdzielczych miały miejsce częste przypadki nadużyć gospodarczych i zawłaszczania spółdzielczego majątku. Brak ochrony

---

⁸ Por. *Spółdzielcze formy gospodarowania*, s. 38.

i pomocy prawnej powodował, że lokalne grupy nacisku, w tym również część dawnych kadr kierowniczych spółdzielni, podejmowały często próby bezprawnego przejmowania mienia spółdzielców. Majątek tworzony przez dziesięciolecia z wpłat członków spółdzielni, stanowiący ich własność przekazaną w ramach odgórnie zarządzanej koncentracji likwidowanym związkom, uległ rozproszeniu, w części stając się własnością obcych grup interesu. Z danych szacunkowych wynika, że w wyniku tego procesu spółdzielczy stan posiadania zmniejszył się o ok. 30-50%⁹. Charakterystycznym zjawiskiem dostrzegalnym w latach 1989-2005 było także zmniejszenie udziału spółdzielni w ogólnej liczbie funkcjonujących w Polsce podmiotów gospodarczych z 1,9 do 0,5%¹⁰.

Wśród najczęściej wymienianych przyczyn ograniczenia w tym okresie udziału spółdzielczości w gospodarce państwa wymienia się regulacje zawarte w *Ustawie o zmianach w organizacji i działalności spółdzielczości* z 20 stycznia 1990 r. Likwidacja na mocy tej ustawy 11 centralnych związków oraz 306 wojewódzkich związków spółdzielczych w pionierskim okresie wprowadzania zasad gospodarki rynkowej spowodowała istotne przemiany organizacyjne, utrudniające uzyskanie pomocy doradczej czy finansowej nieprzywykłym do nowych reguł działania spółdzielniom. Przyczyniła się także do poniesienia przez ruch spółdzielczy ogromnych szkód gospodarczych. Pozbawione oparcia spółdzielnie często przegrywały w walce konkurencyjnej z licznymi prywatnymi podmiotami gospodarczymi, prowadzącymi na rynku wewnętrznym sprzedaż towarów importowanych po niskich cenach, często dotowanych przez rządy różnych państw. Dodatkową przyczyną było zdecydowane zmniejszenie eksportu na rynkach zagranicznych za pośrednictwem przedsiębiorstw handlu zagranicznego.

W latach dziewięćdziesiątych XX w. idee spółdzielczości nie znalazły także zrozumienia wśród elit politycznych państwa, władz i administracji terenowej, które na ogół nie dostrzegały w niej możliwości ograniczenia bezrobocia czy aktywizacji terenów słabiej rozwiniętych gospodarczo. W okresie przemian społeczno-gospodarczych zdecydowanemu zmniejszeniu uległa liczba członków spółdzielni. Główną przyczyną tego zjawiska była rezygnacja z członkostwa osób, które w latach PRL zostały zmuszone do wstąpienia do

---

⁹ Tamże, s. 41-42.

¹⁰ Obliczenia własne na podstawie Rocznika Statystycznego GUS 1991 oraz *Zmian Strukturalnych Grup Podmiotów Gospodarki Narodowej w latach: 1992-2005. Informacje i opracowania statystyczne GUS*, Warszawa.

spółdzielni, oraz tych członków, którzy byli nieusatysfakcjonowani przynależnością do spółdzielni, niespełniających swoich istotnych funkcji. Na zmniejszeniu liczby członków spółdzielni zaważyła również weryfikacja list członkowskich, zawierających w niektórych przypadkach tzw. martwe dusze, oraz wykluczenie osób niewypełniających swoich statutowych obowiązków. W tym okresie zdarzały się przypadki podnoszenia przez zarządy spółdzielni i rady nadzorcze wysokości udziałów (ukształtowanych w minionej epoce na bardzo niskim poziomie) oraz wyznaczenia bardzo krótkiego czasu na ich uzupełnienie w celu umożliwienia przekształcenia spółdzielni użytkowników w spółdzielnię pracy lub w spółkę. Liczba spółdzielni zgodnie z Rejestrem Regon uległa zmianom. Wzrosła z 16,7 tys. w 1989 r. do 19,9 tys. w 1996 r. W kolejnych latach stopniowo malała, osiągając w 2005 r. liczbę 18,3 tys.¹¹ Przemiany te były pochodną wielu czynników, m.in. także podziału pewnej liczby dużych spółdzielni na mniejsze organizmy gospodarcze.

UDZIAŁ SEKTORA SPÓŁDZIELCZEGO W GOSPODARCE POLSKI

UDZIAŁ SPÓŁDZIELNI W ZATRUDNIENIU

Ograniczenie roli spółdzielczości w gospodarce kraju znacznie lepiej obrazują kategorie typowo ekonomiczne. W analizowanym okresie znaczącemu zmniejszeniu uległa liczba zatrudnionych w podmiotach reprezentujących tę formę prawną. W 1989 r. wszystkie spółdzielnie zatrudniały 2,2 mln osób (w tym 1,8 mln na podstawie stosunku pracy; pozostali to członkowie rolniczych spółdzielni produkcyjnych oraz wykonujący pracę nakładczą), w 1995 r. – 642 tys. osób, a w 2005 r. – tylko 322,1 tys., czyli ponad pięciokrotnie mniej niż w roku 1989. W badanym okresie charakterystyczny okazał się wzrost udziału sektora prywatnego w zatrudnieniu w gospodarce z 33,3% do 71,6 % oraz spadek udziału spółdzielni w zatrudnieniu w sektorze prywatnym z 26,6% do ok. 3,5%¹². Warto dodać, że dane dotyczące zatrudnienia w ca-

---

¹¹ Tamże.

¹² *Spółdzielczość 1994. Informacje i opracowania statystyczne GUS*, Warszawa 1996; *Pracujący w Gospodarce Narodowej w latach 1992-2005. Informacje i opracowania statystyczne GUS*, Warszawa. Dane otrzymane na zamówienie SGH z GUS w Warszawie, *Kadra kierownicza spółdzielni wobec problemów zarządzania*. Warszawa, Katedra Spółdzielczości, Szkoła Główna Handlowa 1999.

łej gospodarce wykazują zarówno wcześniejsze powstrzymanie spadku zatrudnienia, jak i później pewien jego wzrost, a następnie znowu spadek. W spółdzielniach natomiast charakterystyczny okazał się stały spadek (także pod względem udziału w zatrudnieniu w gospodarce z 12,5% w 1989 r. do 2,5% w 2005 r.), co może wynikać ze zmiany zakresu ich działania, jak i z racjonalizacji zatrudnienia. Należy zwrócić uwagę na fakt, że przy malejącym zatrudnieniu przeciętne miesięczne wynagrodzenie w spółdzielniach w latach 1989-2005 kształtowało się na poziomie ok. 80% przeciętnego wynagrodzenia we wszystkich sektorach własności w gospodarce¹³.

UDZIAŁ SPÓŁDZIELNI W WYTWARZANIU PRODUKTU KRAJOWEGO BRUTTO
I PRODUKCJI GLOBALNEJ ORAZ W NAKŁADACH INWESTYCYJNYCH
I W WARTOŚCI BRUTTO ŚRODKÓW TRWAŁYCH W GOSPODARCE

Najbardziej istotną informacją o roli spółdzielczości w gospodarce narodowej jest jej udział w tworzeniu Produktu Krajowego Brutto (PKB) państwa. W Polsce w roku 1989 udział ten wynosił ok. 9,5%. W latach dziewięćdziesiątych wykazywał on stały spadek, aby w 1997 r. zejść do poziomu ok. 1,6%, nie ulegając istotnym zmianom do 2005 r.¹⁴ Należy także podkreślić, że w latach 1992-2005 uległ zwiększeniu z 45,2% do 66,6% udział sektora prywatnego gospodarki w tworzeniu PKB w Polsce, zaś udział spółdzielni w części PKB wytwarzanej przez sektor prywatny w tym okresie uległ sześciokrotnemu zmniejszeniu (z 10,0% do 1,6%).

Przytoczone dane wskazują także na ponad dwukrotnie niższą wydajność pracy na jednego zatrudnionego w spółdzielczości niż w całej gospodarce (w 1997 r. udział spółdzielni w tworzeniu PKB wyniósł ok. 1,6%, a w zatrudnieniu – ok. 3,7%). Relacja ta nie uległa istotnej zmianie. W 2005 r., przy udziale w tworzeniu PKB na poziomie 1,2%, udział spółdzielni w zatrudnieniu w całej gospodarce wynosił ok. 2,5%¹⁵. Udział sektora spółdzielczego w poszczególnych działach i gałęziach gospodarki był zróżnicowany,

---

¹³ Por. *Roczniki Statystyczne GUS 1990-1998, Roczniki Statystyczne Rzeczypospolitej Polskiej: 1999-2006*, GUS, Warszawa.

¹⁴ Obliczenia własne na podstawie *Spółdzielczości 1994, Roczników Statystycznych GUS 1990-1998, Roczników Statystycznych Rzeczypospolitej Polskiej 1999-2006*, GUS, Warszawa.

¹⁵ Obliczenia własne na podstawie *Roczników Statystycznych GUS 1997, 1998 i Roczników Statystycznych Rzeczypospolitej Polskiej 1999-2006*, GUS, Warszawa.

a w okresie transformacji gospodarki zmniejszenie jego znaczenia nie było jednakowe.

Niewielką i stopniowo zmniejszającą się obecność sektora spółdzielczego stwierdzono także w trakcie obliczania jego udziału w produkcji globalnej gospodarki. Udział spółdzielni w tworzeniu tej produkcji wynosił 3,4% w 1995 r.; w 2005 r. tylko 1,9%. Istotne wydaje się także, że w okresie trzynastu lat (1992-2005) udział podmiotów gospodarczych sektora prywatnego w wytwarzaniu produkcji globalnej w Polsce wykazywał stałe tendencję rosnącą, od 47,3% do 80,1%¹⁶.

Na regres gospodarki spółdzielczej wskazują również nakłady ponoszone na cele inwestycyjne. W latach 1989-1991 stanowiły one w spółdzielniach ok. 20% nakładów ponoszonych na te cele w całej gospodarce. Po 1995 roku ich wysokość w spółdzielniach stopniowo zmniejszała się z 6% nakładów inwestycyjnych w gospodarce narodowej do 2,7% w 2005 r. Warto także zwrócić uwagę na fakt, że w 1991 r. ponad 55% nakładów inwestycyjnych w ramach sektora prywatnego stanowiły nakłady inwestycyjne spółdzielni, ulegając w kolejnych latach zdecydowanemu zmniejszeniu aż do poziomu 4,1% w 2005 r. Jednocześnie zauważalny był wzrost udziału sektora prywatnego w nakładach inwestycyjnych w gospodarce narodowej Polski z 35,3% w 1989 r. do 65,1.% w 2005 r.¹⁷

Na tym tle zastanawiać może udział spółdzielni w wartości brutto środków trwałych w gospodarce. W 1995 roku wynosił on 12%, zaś w roku 2005 jedynie 7,5%, natomiast udział całego sektora prywatnego w wartości brutto środków trwałych gospodarki wzrósł z 29% w 1989 r. do 40,3% w 1995 r. i do 58,6% w roku 2005. Z obliczeń na podstawie danych statystycznych wynika, że udział wartości brutto środków trwałych w spółdzielniach w odniesieniu do sektora prywatnego w gospodarce w 1995 r. wynosił ok. 29,2%, a w roku 2005 – 12,8%¹⁸.

Pochodną omawianych relacji są osiągnięte wyniki ekonomiczne, które w spółdzielniach w latach dziewięćdziesiątych kształtowały się na znacznie

---

¹⁶ Obliczenia własne na podstawie *Roczników Statystycznych GUS 1990-1998* i *Roczników Statystycznych Rzeczypospolitej Polskiej 1999-2006*, GUS, Warszawa.

¹⁷ *Kadra kierownicza spółdzielni*. Obliczenia własne na podstawie *Roczników Statystycznych GUS 1990-1998* i *Roczników Statystycznych Rzeczypospolitej Polskiej 1999-2006*, GUS, Warszawa.

¹⁸ Obliczenia własne na podstawie *Roczników Statystycznych GUS 1996-1998* i *Roczników Statystycznych Rzeczypospolitej Polskiej 1999-2006*, GUS, Warszawa.

niższym poziomie niż w całej gospodarce, a w szczególności w jej sektorze prywatnym. Biorąc jako charakterystyczny przykład wskaźnik rentowności obrotu netto, czyli relacji wyniku finansowego netto (tj. zysku brutto, zmniejszonego o odpisy obowiązkowe na rzecz budżetu państwa) do przychodów ogółem, można stwierdzić, że w 1992 r. wynosił on 1,7% w całej gospodarce, a tylko 0,8% w spółdzielniach. W 1999 r. relacje te kształtowały się jeszcze bardziej niekorzystnie, ponieważ wskaźnik rentowności obrotu brutto w gospodarce wynosił już tylko 1,4% (w sektorze prywatnym 2,0%), a w spółdzielniach – 0,7%, natomiast wartość wskaźnika rentowności obrotu netto w gospodarce kształtowała się zaledwie na poziomie 0,1% (w sektorze prywatnym 0,8%), a w spółdzielniach – 1,1%¹⁹.

UDZIAŁ SPÓŁDZIELNI W PRZEMYŚLE, BUDOWNICTWIE, TRANSPORCIE, ROLNICTWIE I W HANDLU

Zmniejszenie udziału spółdzielni w tworzeniu Produktu Krajowego Brutto, produkcji globalnej oraz w zatrudnieniu w gospodarce związane było ze spadkiem znaczenia tej formy prowadzenia działalności gospodarczej w poszczególnych jej gałęziach.

Analizując udział przedsiębiorstw spółdzielczych w produkcji przemysłowej w latach 1989-2005 stwierdzono, że stanowiły one niewielką część wszystkich podmiotów funkcjonujących w tym dziale gospodarki (z tendencją malejącą udziału do ok. 2,4% w 2005 r.). Ich udział w zatrudnieniu w przemyśle także ulegał stopniowemu zmniejszeniu, z 12,1% w 1989 r. do 5,6% w 1995 r. i do 3,1% w 2005 r., a udział spółdzielni w produkcji sprzedanej przemysłu zmniejszył się z 5% w 1991 r. do 2,0% w 2005 r.²⁰

Godne uwagi wydaje się także, że w tym okresie udział przedsiębiorstw sektora prywatnego w produkcji sprzedanej przemysłu w Polsce zwiększył się z 16,2% w 1989 r. do 82,5% w 2005 r., a w zatrudnieniu w przemyśle odpowiednio z 14,7% do 81,4%.

---

¹⁹ Kadra kierownicza spółdzielni, s. 15; *Wyniki Finansowe Podmiotów Gospodarczych I-XII 1997, I-XII 1998, I-XII 1999. Informacje i Opracowania Statystyczne GUS*, Warszawa.

²⁰ *Spółdzielczość 1994. Obliczenia własne na podstawie Roczników Statystycznych Przemysłu z lat 1996-2006, GUS, Informacje i opracowania statystyczne GUS*, Warszawa.

W przypadku spółdzielni zaklasyfikowanych jako prowadzące działalność przemysłową zatrudnienie w 1989 r. wynosiło 593 tys. osób, w 1995 r. – tylko 209 tys. osób, a w 2005 r. – 85,1 tys.²¹

Udział podmiotów o tym statusie prawnym w produkcji sprzedanej budownictwa wynosił 1,2% w 1993 r., a tylko 0,1% w roku 2005, a ich udział w produkcji budowlano-montażowej także uległ zmniejszeniu. Wynosił 1,6% w 1991 r. i 0,1% w roku 2005²².

Warto również podkreślić, że udział spółdzielni w zatrudnieniu w budownictwie wynosił 3,7% w 1989 r., a następnie wykazywał stałą tendencję spadkową, osiągając w roku 2005 poziom 0,1%, ulegając tym samym zmniejszeniu z 49,0 tys. do 0,3 tys. zatrudnionych. Jednocześnie w latach 1989-2005 udział podmiotów gospodarczych należących do sektora prywatnego gospodarki (do którego zaliczane są także spółdzielnie) w produkcji sprzedanej budownictwa uległ zwiększeniu z 25,5% do 97,6%, zaś w zatrudnieniu w budownictwie – z 30,7% do 95,2%. Udział przedsiębiorstw prywatnych w produkcji budowlano-montażowej w Polsce w tych latach wzrósł z 41,8% do 98%²³.

Również bardzo niski i na ogół z roku na rok malejący udział spółdzielni stwierdzono w przychodach uzyskiwanych ze sprzedaży wyrobów i usług transportu i gospodarki magazynowej przez wszystkie podmioty gospodarcze prowadzące działalność tego rodzaju, bez względu na ich formę własności i status prawny. Udziały te wynosiły: w roku 1991 – 1,7%, a w roku 2005 – jedynie 0,2% w przychodach tych podmiotów. Natomiast udziały wszystkich podmiotów reprezentujących sektor prywatny gospodarki w analizowanej wielkości w latach 1991-2005 zwiększyły się z 26,5% do 74,4%²⁴.

W trakcie przemian ustrojowych dostrzegalne było zmniejszenie (aczkolwiek w znacznie mniejszym stopniu niż w przypadku innych gałęzi gospodarki) znaczenia spółdzielczej formy gospodarowania w polskim rolnictwie.

---

²¹ Spółdzielczość 1994..., Roczniki Statystyczne Przemysłu z lat: 1996-2006. Informacje i opracowania statystyczne GUS, Warszawa.

²² Obliczenia własne na podstawie *Spółdzielczość 1994, Roczniki Statystyczne GUS 1990-1998* i *Roczniki Statystyczne Rzeczypospolitej Polskiej 1999-2006*, GUS, Warszawa.

²³ Obliczenia własne na podstawie: *Spółdzielczość 1994, Praca 1990, Informacje i opracowania statystyczne GUS*, Warszawa 1991, *Roczników Statystycznych GUS 1990-1998* i *Roczników Statystycznych Rzeczypospolitej Polskiej 1999-2006, Budownictwo – wyniki działalności 1996-2005. Informacje i opracowania statystyczne GUS*, Warszawa.

²⁴ Obliczenia własne na podstawie *Spółdzielczości 1994, Roczników Statystycznych GUS 1990-1998* i *Roczników Statystycznych Rzeczypospolitej Polskiej 1999-2006*, GUS, Warszawa.

W szczególności udział rolniczych spółdzielni produkcyjnych w produkcji globalnej w rolnictwie w latach 1990-1997 uległ zmniejszeniu z ok. 4,6% w 1990 r. do 2,8% w 1997 r., a analizowane udziały w produkcji końcowej i w produkcji towarowej rolnictwa zmniejszyły się w tym okresie odpowiednio z ok. 5% i 5,3% do ok. 3% i 3,5%. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa* z 2001 r. nie zawiera już informacji na ten temat²⁵. Bardziej zauważalny okazał się spadek zatrudnienia w rolnictwie spółdzielczym – z 4,2% zatrudnionych ogółem w rolnictwie w 1989 r. do ok. 0,8% w roku 1997, nie ulegając znaczącym zmianom do roku 2005.

W okresie transformacji systemowej w zdecydowany sposób wzrosło znaczenie podmiotów prywatnych w tworzeniu produkcji globalnej rolnictwa z 79,6% w 1989 r. do 96,3% w 1997 r., a ich udziały w wytworzeniu produkcji końcowej i produkcji towarowej rolnictwa zwiększyły się w tych latach odpowiednio z 78,3% i 76,2% do 96,1% i 95,2%. Zaobserwowano także wzrost udziału zatrudnienia w prywatnych gospodarstwach rolniczych z 88,2% w 1989 r. do 97,9% w 1997 r. i 99,3% w 2005 roku w odniesieniu do zatrudnienia w rolnictwie. Natomiast w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych w latach 1989-2005 stan zatrudnienia zmniejszył się ze 190,0 tys. do 15,3 tys. pracowników²⁶.

Znacznie poważniejszemu ograniczeniu w okresie przemian społeczno-gospodarczych w Polsce uległ udział spółdzielni w handlu detalicznym (z ok. 30% do niewiele ponad 5%) i w handlu hurtowym (z 4% w 1992 r. do 1% w 1996 r.)²⁷. Analiza liczby prywatnych jednostek gospodarczych w handlu w latach transformacji systemowej pozwala stwierdzić jej wzrost, co jest wynikiem aktywności rozwojowej w sektorze prywatnym. Liczba spółdzielni handlowych, jak i sieć sklepów spółdzielczych w tych latach uległy zmniejszeniu. W roku 1990 spółdzielnie stanowiły 27% wszystkich przedsiębiorstw handlowych, w 1996 r. – 2,3%, a w roku 2003 – jedynie 1,6%. W latach 1989-2003 udział sklepów spółdzielczych we wszystkich punktach sprzedaży detalicznej w Polsce zmniejszył się z 62,8% do ok. 3,6%²⁸. Kolejne publi-

---

²⁵ Por. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 1998*, GUS, Warszawa 1999, s. 214-215; *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2001*, GUS, Warszawa 2002.

²⁶ Obliczenia własne na podstawie *Roczników Statystycznych GUS 1990-1998* i *Roczników Statystycznych Rzeczypospolitej Polskiej 1999-2006* oraz *Roczników Statystycznych Rolnictwa 1998, 2001, Informacje i opracowania statystyczne GUS*, Warszawa.

²⁷ *Kadra kierownicza spółdzielni*, s. 15.

²⁸ Obliczenia własne na podstawie: *Rynek Wewnętrzny w 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003 roku. Informacje i Opracowania Statystyczne GUS*, Warszawa.

kacje GUS dotyczące rynku wewnętrznego nie zawierają już informacji o udziale w nim spółdzielni handlowych.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Podsumowując rozważania o udziale spółdzielni w gospodarce Polski końca XX stulecia oraz początku XXI w. i o ich znaczeniu w społeczeństwie, do najważniejszych tendencji występujących w tym okresie należy zaliczyć:

- zmniejszenie liczby członków spółdzielni;
- zmniejszenie zatrudnienia w spółdzielniach oraz niekorzystną dla spółdzielni relację pomiędzy ich udziałem w zatrudnieniu w gospodarce a udziałem w tworzeniu PKB;
- obniżenie udziału spółdzielni w tworzeniu PKB z ok. 9,5% do ok. 1,2%;
- zmniejszający się w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych i na początku XXI stulecia udział spółdzielni w tworzeniu produkcji globalnej w kraju do ok. 1,9%;
- zmniejszający się szybko udział nakładów inwestycyjnych w spółdzielniach w odniesieniu do wszystkich nakładów inwestycyjnych ponoszonych w gospodarce, a w szczególności w jej sektorze prywatnym;
- powolny spadek nadal dość wysokiego w odniesieniu do uzyskiwanych wyników udziału spółdzielni w wartości brutto środków trwałych całej gospodarki narodowej, a zwłaszcza jej sektora prywatnego;
- powiększającą się w latach dziewięćdziesiątych XX w. na niekorzyść spółdzielni różnicę pomiędzy wartością wskaźnika rentowności obrotu netto osiąganego przez spółdzielnie a wartością tego wskaźnika osiąganego przez wszystkie podmioty funkcjonujące w gospodarce, szczególnie w jej sektorze prywatnym;
- spadek liczby spółdzielni prowadzących działalność produkcyjną w przemyśle i zmniejszający się ich udział w produkcji sprzedanej tego działu oraz w zatrudnieniu w przemyśle;
- zmniejszenie udziału spółdzielni budowlanych w produkcji sprzedanej budownictwa i w produkcji budowlano-montażowej oraz w zatrudnieniu w budownictwie;
- malejący udział spółdzielni transportowych w przychodach ze sprzedaży i usług transportowych oraz w gospodarce magazynowej;
- zmniejszenie udziału tej formy gospodarowania w produkcji globalnej, końcowej i towarowej w rolnictwie (brak danych po 1997 r.) oraz zdecydo-

wany spadek udziału spółdzielni produkcji rolniczej w zatrudnieniu w rolnictwie;

– znaczące zmniejszenie udziału spółdzielni w handlu detalicznym i hurtowym (dotyczyło to także spadku liczby spółdzielni handlowych oraz należących do nich punktów sprzedaży detalicznej).

Wymienione tendencje wskazują na postępujący spadek znaczenia tej formy prowadzenia działalności gospodarczej, pomimo zaangażowania w podmiotach ją reprezentujących środków trwałych o relatywnie wysokiej wartości, oraz na zbyt wysokie nadal zatrudnienie w odniesieniu do ich udziału w tworzeniu PKB. Charakterystyczną cechą tych przemian okazał się także wzrost znaczenia udziału we wszystkich analizowanych kategoriach ekonomicznych sektora prywatnego, do którego w okresie transformacji systemowej zaliczane były także spółdzielnie. Może to świadczyć o wykazywanej w tym okresie zdecydowanie wyższej zdolności pozostałych podmiotów tworzących sektor prywatny do podejmowania skutecznej rywalizacji rynkowej i sprostania wzrastającym wymogom walki konkurencyjnej.

LITERATURA

- B o c z a r K.: Spółdzielczość. Problematyka społeczna i ekonomiczna. Warszawa, PWE 1986.
- Biuletyn Informacyjny Związku Lustracyjnego Spółdzielni Pracy nr 4, Warszawa 1998.
- B r è m o n d J., S a l o r t M.M.: Odkrywanie ekonomii. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 1994.
- Budownictwo – Wyniki działalności z lat 1996-2005. Informacje i opracowania statystyczne. Warszawa, GUS.
- Kadra kierownicza spółdzielni wobec problemów zarządzania, red. S. Dyka. Grant KBN nr 1HO2D02715. Warszawa, Katedra Spółdzielczości, Szkoła Główna Handlowa 1999.
- Praca 1990, Informacje i opracowania statystyczne. Warszawa, GUS 1991.
- Pracujący w Gospodarce Narodowej w latach: 1997-2005. Informacje i opracowania statystyczne. Warszawa, GUS.
- Roczniki Statystyczne GUS z lat 1990-1998. Warszawa, GUS.
- Roczniki Statystyczne Przemysłu z lat 1990-2006. Informacje i opracowania statystyczne, Warszawa, GUS.

- Roczniki Statystyczne Rolnictwa z lat 1998 i 2001. Informacje i opracowania statystyczne, Warszawa, GUS.
- Roczniki Statystyczne Rzeczypospolitej Polskiej z lat 1999-2006, Warszawa GUS.
- Rynek Wewnętrzny w latach 1998-2003. Informacje i opracowania statystyczne, Warszawa, GUS.
- Spółdzielczość 1994, Informacje i opracowania statystyczne. Warszawa, GUS 1996.
- Spółdzielcze formy gospodarowania, red. J. Stolińska-Janic. Warszawa, Warszawska Wyższa Szkoła Ekonomiczna 1998.
- Wyniki finansowe Podmiotów Gospodarczych I-XII 1997, I-XII 1998, I-XII 1999. Informacje i opracowania statystyczne. Warszawa, GUS.
- Zmiany Strukturalne Grup Podmiotów Gospodarki Narodowej w latach 1992-2005, Informacje i opracowania statystyczne. Warszawa, GUS.

CO-OPERATIVES PARTICIPATION IN POLISH ECONOMY

S u m m a r y

This article includes origin and history of co-operatives enterprises in Poland. From many important, current problems connected with the process of economic transition concerned enterprises the co-operatives which are specific organizational-prioprietary form of conducting economic activity.

The main chapter includes the presentation of the results of the research co-operatives sector in Poland concerned economic situation of those entities during economic transition. Off all the important and dire problems connected with the process of economic transition in Poland the co-operatives are bothered by, the research concentrated only on analysis of statistical data prepared by Central Statistical Office of Poland. As a result of analysis of Information and Statistical Papers is conclusion that the polish co-operatives defeat business struggle with other companies especially from the private sector and their competitiveness and the market share are decreased.

Dr Piotr Grzegorzewski

Słowa kluczowe: spółdzielnie, polska gospodarka, konkurencyjność, transformacja systemowa.

Key words: co-operatives, polish economy, competitiveness, economic transition.